

MŰHELY

MRÁV ZSOLT

Felicissimus.

Egy scarbantiai Dalmáciában

A spliti Horvát Régészeti Emlékek Múzeuma (Muzej hrvatskih arheoloških spomenika) római gyűjteményének 2009-ben kiadott kiállítási katalógusában a 302. tételszámon egy Niskoban talált római oltárkő szerepel (ltsz.: 7130), amelynek állítója egy Scar(a)bantiából származó férfi volt.¹ A felirat jelentősége, hogy az állító origójának feltüntetésével a római kori Scarbantia (Sopron) nevét tartalmazó egykorú epigraphiai forrásaink száma eggyel szaporodva tízre növekedett. A felirat T. Šeparović és N. Uroda által jegyzett *editio princeps*e több olvasati hibát, elírást tartalmaz és nem történt meg a felirat értékelése sem. Érdemesnek látszik ezért az oltár újraközlése és feliratának Scarbantia szempontjából való részletesebb elemzése.

1. kép Nisko (Dalmatia). A scarbantiai Felicissimus oltárának fotója (Šeparović – Uroda 2009 után)

¹ Tomislav Šeparović – Nikolina Uroda: Ancient Roman Collection of the Museum of Croatian Archaeological Monuments (a Selection). Split 2009, 129 no. 302. A felirat nem került felvételre a L'Année épigraphique 2009-es kötetébe.

A szakrális indíttatású feliratot egy kisméretű mészkő oltár hordozza, amelynek koronája és abacusának mindkét széle letörött. A crepido jobb alsó sarka is hiányzik, a bal felső éle pedig erősen csorbult. Az oltár közölt méretei: m.: 36 cm; sz.: 22 cm; v.: 13 cm (*I. kép*). Feliratát kevésbé gondosan vésett betűkkel írták, amelyek magasságát nem közölték. Ligatúrák és szóelválasztó jelek nincsenek. Az oltár feliratának kiadói az alábbi olvasatot tették közre:

. . . ICI . . . |SIMVS SC|ARABAN|TIA VOTV|M LIBENS | POSVIT ET IVLIAE |
MAXI|MAE . . .

A javaslat nem adta meg az állító nevét, holott az teljes biztonsággal meghatározható. Az ...ICI.. névtöredék után ugyanis egy S is látszik, amely segítségével a cognomen [- - -]icissimus formában olvasandó. Ez pedig csak egyetlen cognomenre egészíthető ki (ld. alább). Nyilvánvaló az is, hogy a 7. sortól feltüntetett ET IVLIAE | MAXI|MAE szöveg tévesen került az olvasatba, mivel a felirat fotóján ennek semmi nyoma nem látszik. Ugyanebben a szövegbeosztásban végződik azonban a katalógus 300. számú sírsztéléjének a felirata, ezért valószínű, hogy figyelmetlenségből innen került a szövegrész a 302-es felirat végére.

Mindezen problémákat figyelembe véve a közölt jó minőségű fotó alapján a következő módosított olvasat adható:

[- - -]
[. . Fel]icis- //
simus Sc-
araban-
5 tia votu-
m l^ri¹bens
posui^rt¹.

A 6. sorban I helyett T, a 7. sor végén pedig T helyett E betűt véstek.

Az invocált istenség neve a teljesen megsemmisült corona homlokzati oldalán lehetett. A rendelkezésre álló hely kis mérete miatt itt csak egy rövid vagy erősen rövidített istennévvél számolhatunk. Az állító nevét részben az abacus homlokzati felületére, részben az oltártörzs első sorába véstek. Gentiliciumát – ha egyáltalán feltüntették – csak egy- vagy kétbetűs rövidítésben írhatták. Cognomene kétség kívül a latin Felicissimusra egészíthető ki, mivel ez az egyetlen ismert [- - -]icissimus-ra végződő név.² A cognomen Scarbantiában ugyan nem fordult még elő, de a közeli Levélről (TRH 43) és Savariából egyaránt adatolt (CIL III 4166 = RIU 27 = LapSav 67).³ Az állító praenomene számára nem maradt hely, amely a felirat írásképével és betűinek formájával összhangban az oltár 3. századi keltezését sugallja.

² András Mócsy et al.: Nomenclator provinciarum Europae Latinarum et Galliae Cisalpinae cum indice inverso. DissPann Ser. III.1. Bp. 1983, 377.

³ További előfordulásait felsorolja: Barnabás Lőrincz: Onomasticon Provinciae Europae Latinarum II. Wien, 1999, 137.

Felicissimus *ablativus originis*-ben fogalmazott születési helyét *Scarabantia* formában adta meg. Az eddig ismert kilenc feliratos forrásban a város ortográfiája azonban mindig *Scarbantia*, tekintet nélkül arra, hogy helyi, pannoniai vagy Pannonián kívül előkerült felirat említi.⁴ Ugyancsak ebből az alakból képezték egy *scarbantiai* rab-szolgalány, *Scarbantilla* nevét (RIU 181),⁵ valamint egy Vépen (Savaria territórium) talált síremlék elhunyt asszonyának *Scarantina* cognomenét (CIL III 4201 = LapSav 179). Ptolemaios kivételével, akinél a *Σκαρβαντία* névalakatot találjuk (Ptol. 2, 14,4 és 8, 7, 6), az írott források ezzel szemben következetesen a *Scarabantia* földrajzi tulajdonnevet használták⁶ (*oppidum Scarabantia Iulia*: Id. Plinius Nat. Hist. 3,146; *civitas Scarabantiensis* és *basilica ad Scarabantensem portam*: Szt. Quirinus mártíraktájában: Ruinart 1859, 522–524; FPA VI 85–88; (*S*)*cara(ban)t(i)ensis*: Not. Dign. Occ. XXXIV.30; *Scarabantio*: TabPeut IV/6 szegmens; *Vigilius episcopus Scaravaciensis*: MGH LL Concil. 2/2 p. 588, *Scriptores rerum Langobardarum* [1878] p. 393⁷). Az *Itinerarium Antoninib* azonban mindkét névváltozat előfordul, közvetlenül egymás után (*Scarbantia*: 233,6; 261,6; 262,7; *Scarabantia* [variánsai: *Sarabantia*, *Scaravantia*]: 266,5).

Mindebből egyelőre az a tendencia olvasható ki, hogy a helyi epigraphikus forrásokban a város nevét következetesen *Scarbantia* alakban tüntették fel, amely a helyi fonetikai realitást is tükrözi. A távoli földrajzi (és nyelvi) környezetben született forrásokban azonban főleg a *Scarabantia* névváltozatot találjuk, igaz kevésbé következetesen alkalmazva (a néhány kivételhez ld. feljebb). Az utóbbiak csoportját erősítheti a niskói oltár, amely ugyan közvetlenül egy *scarbantiai* illetőségű személyhez köthető, mégis egy dalmatiai feliratvésnök által, *Scarantiától* távoli földrajzi környezetben született. A *Scarabantia* névváltozatban tetten érhető magánhangzó epenthesis (más-salhangzó-csoportokba történő magánhangzó betoldás) így nem tartható helyi nyelvhasználatban gyökerező fonetikai jelenségnek. A földrajzi tulajdonnévben meglévő más-salhangzó torlódást jellemzően Pannonián kívüli nyelvi környezetekben oldották fel az „a” magánhangzó betoldásával, ezért a jelenség helyi nyelvhasználatra vonatkozó következtetések levonására nem alkalmas.⁸ Számításba kell azonban venni azt a körülményt, hogy a *Scarantiában* és környékén talált, városnevet tartalmazó feliratos forrásaink alapvetően az 1–2. századra keltezhetők. Egyelőre tehát nem zárható ki annak az elvi lehetősége, hogy a helyi nyelvfejlődés eredményeképpen a város nevét a 3–4. században már helyben is ejthették/írhatták a vulgáris *Scarabantia* formában. Ehhez azonban még hiányzanak a bizonyító értékű feliratos források.

Nisko Split közelében, attól északra található, az oltár lelőhelye tehát a császárkorban *Salona* coloniájának territóriumán feküdt. Pannonia területén kívül *Scarban-*

⁴ *Peter Anreiter*: Die vorrömischen Namen Pannoniens. *Archaeolingua Series Minor* 16. Bp. 2001, 121–122; *Kovács Péter*: *Scarbantia* az ókori forrásokban. *SSz* 61 (2007), 289–297.

⁵ Pannoniai földrajzi tulajdonnév + kicsinyítő képzőből álló nevekhez ld. összefoglalóan: *Jenő Fitz*: *Gorsilla*. *Alba Regia* 14, 1965, 356; *Jenő Fitz*: *Gorsium?* – *Tác?* *Alba Regia* 30, 2001, 143.

⁶ Ld. ehhez összefoglalóan: *Andreas Graf*: Übersicht der antiken Geographie von Pannonien. *DissPann* 1/5. Bp. 1936, 72–73; *Anreiter* i. m. (4. jz.) 121–122; *Kovács* i. m. (4. jz.).

⁷ *Endre Tóth*: *Vigilius episcopus Scaravaciensis*. *ActaArchHung* 26, 1974, 268–275; *Tóth Endre*: Lehet-e *Scarantiából* *Bassianát* csinálni? *Zalai Múzeum* 11 (2002), 295–300.

⁸ *Fehér Bence*: *Pannonia latin nyelvtörténete*. Bp. 2007, 323.

tiát, pontosabban a város polgárait eddig mindössze két felirat említette. Egyikük egy praetorianus, aki a Severus-korban szolgált a császári gárdában.⁹ Nevéből a Roma városi *laterculus*-töredéken csak az [- - -]s maradt fenn, de származása egyértelmű: *Scar[b(antia)]* vagy esetleg *Scar[ab(antia)]*. A másikuk az Aquileiában eltemetett L. Atilius Saturninus *domo Fl(avia) Scarbantia*, akit valószínűleg az Italiába betörő germánok ölhettek meg 170 körül.¹⁰ A niskói oltár hordozza a Scarbantiát említő harmadik ismert feliratot, amely Pannonián kívül keletkezett. Nem tudjuk, hogy Felicissimus milyen okból és mennyi ideig, véglegesen vagy csak átmenetileg tartózkodott Salona közelében. Mindenesetre identitását ott is megőrizte, így személye összekötő kapocs a pannoniai Scarbantia és a dalmatai Salona között.

A két város közötti kapcsolat kölcsönös volt, és mindkét irányban érvényesült. Ezt bizonyítja az *Aulii Terentii* 1831-ben a Széchenyi tér 6. telken talált síremléke, amelyen megadták a két elhunyt origóját: *nati Salonis*.¹¹ A dalmatai tengerparton fekvő Salona és a Carnuntum közvetlen hátszágában fekvő Scarbantia között kimutatható kapcsolatok mögött valószínűleg kereskedelmi érdekeltségeket sejtethetünk.

⁹ CIL VI 2398 (p. 332) = 32629 = *Árpád Dobó*: Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes. Budapest 1975, n. 40.

¹⁰ Inscriptiones Aquileiae 861 = ILS 8507 = AE 1903, 203 = AE 2003, 1281 = *Dobó* i. m. (9. jz.), n. 255 – ld. ehhez még *Kovács* i. m. (4. jz.), 291; *Kovács Péter*: Interfectus a latronibus intrusis. Megjegyzések egy scarbantiai libertus halálához. SSz 61 (2007), 324–334.

¹¹ CIL III, 4252 = RIU 196 – ld. még: *Mócsy András*: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Bp. 1959, 224 n. 111/16. Ld. még egy dalmát származású *libertus* síremlékét ugyancsak Scarbantiából: CIL III 1435¹⁵ = RIU 189.